

ULUSLARARASI SOCIAL
SOSYAL BİLİMLER SCIENCES
KONGRESİ CONGRESS

BİRİNCİ ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ (USBK)
FIRST INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS

MERSİN
14-16 Mart 2019

BİLDİRİ KİTABI

Proceedings

Editör / Editor
Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM

Eylül 2019
KİLİS

ULUSLARARASI SOCIAL
SOSYAL BİLİMLER SCIENCES
KONGRESİ CONGRESS

Şeyhülislam Yahya Divanında Veciz İfadeler Dictum Expressions in Sheikh Al-Islam Yahya's Divan

Bahanur ÖZKAN BAHAR*

Öz

Anlatımını daha etkili, daha inandırıcı, daha özlü yapmak isteyen yazar ve şairler atasözü, deyim, vecize gibi dil imkânlarından faydalanırlar. Tek bir beyitle anlatmak istediklerini çarpıcı bir şekilde ifade etmeyi amaçlayan Divan şairleri atasözü, deyim gibi kullanımlardan azami ölçüde istifade etmişlerdir. Bunlardan istifade ettikleri gibi zaman zaman vecize olabilecek kadar güzel beyitler de söylemişlerdir. 16. yüzyılın ikinci yarısı ile 17. yüzyılın ilk yarısında yaşamış yıllarca meşahat makamında bulunan, ilmiye sınıfı şairlerinden Şeyhülislam Yahya sade bir Türkçeye, halk söyleyişlerine, atasözü, deyimlere çokça yer vermiştir. Dili kullanmadaki başarısı, geleneğe hâkim olması ve ilmi sayesinde veciz ifadeler yakalamayı başarmış şairlerden birisidir. Çalışmada veciz ifadeler bakımından zengin ve başarılı bir kaynak olan, Divan şiirinin önemli temsilcilerinden ifade olan Şeyhülislam Yahya'nın divanı ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Şeyhülislam Yahya, atasözü, deyim, vecize.

Abstract

The writers and poets who want to make their expression more effective, more convincing and more concise use the language possibilities such as proverb, idiom. Divan poets, who aim to express in a single way the expression they want to express in a single statement, have benefited from the use of proverb, idiom. As they have benefited from this, they have also said nice couplets that can sometimes cause a vengeance. Sheikh Al-Islam Yahya, one of the clerical class poets who lived in the second half of the 16th century and lived in the first half of the 17th century, has given place to a simple Turkish, folk songs, proverbs, idioms. His success in using language is one of the poets who have succeeded in catching the idiomatic expressions thanks to his mastery of tradition and his scientific knowledge. In this study, the Divan of Sheikh Al-Islam Yahya, one of the important representatives of Divan poetry, will be discussed.

Key Words: Sheikh Al-Islam Yahya, proverb, idiom, dictum.

Giriş

Divanlar birçok nazım şeklini ihtiva etse de sayıca ve dolayısıyla hacimce en büyük kısmı gazellere ayrılmıştır. Çıkış noktası bakımından eski Arap şiirine dayanan gazel İran edebiyatında lirik şiirin en beğenilen şekillerinden biri olmuştur (Turan, 2007; 156-157). Gazellere gösterilen teveccüh Türk edebiyatında da benzer bir görünüm arz etmektedir. Başka türlerde tek bir beyti bile bulunmayan kimi şairler, âşıkane duyguların anlatılmasına uygunluğu dolayısıyla pek çok gazel söylemiştir (Dilçin, 2011: 79).

Divan şiirinin bu çok rağbet gören nazım şeklinde konu bütünlüğü olan yek ahenk gazeller de bulunmakla birlikte genellikle beyit güzelliğine önem verilmiştir. Amaç tek beyitle anlatılmak istenen en güzel, en etkili ve en estetik şekli ile vermektir. Şair bu amaç doğrultusunda gelenekten faydalanır; ancak orijinalliği yakalamak da Divan şiirinde önemli bir kıstastır. Divan şairleri bîkr-i mana veya diğer bir deyişle söylenmemiş bir anlam, nükteli bir söz bulmayı, daha doğrusu var etmeyi amaç edinirlerdi (Çavuşoğlu, 1986: 3).

Gazeller dolayısıyla beyitler şairlerin geleneğe, vezne, dile hâkimiyetlerini ve şairlik kudretlerini ispata uygun buldukları alanlardır. Sayılan vasıflara ve şairlik kudretine haiz şairlerce söylenmiş, diğer örneklerinden ayrılmış, farklı bir merhaleye ulaşmış bazı beyitler vardır. Şeyhülislâm Yahyâ divanında bu tarz beyitlere örnek olabilecek söyleyişler vardır. Şair, Türkçeyi aruza uygulamadaki başarısı, sade, kıvrak ve samimi söyleyişi sayesinde vecize olabilecek birçok ifade yakalamıştır. Şairin

* Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, bahanurozkan@gmail.com

divanı atasözü ve özellikle deyim kullanımı bakımından da oldukça zengin bir kaynaktır ve bu bağlamda birçok çalışmaya konu olmuştur.¹

Şeyhülislâm Yahyâ Divan şiirinin en büyük şairlerindendir. 16. yüzyılın ikinci yarısı ile 17. yüzyılın ilk yarısında yaşayan şair, iyi bir eğitim almış ve şeyhülislamlığa kadar yükselmiştir (Mengi, 2005:186). Yahyâ Efendi daha önceki asırlarda Necâtî Bey ve Bâkî tarafından temsil edilen “şehir Türkçesi”ni başarıyla devam ettirmiştir (Şentürk-Kartal, 2009: 434). Genellikle rindâne ve âşıkâne konuları işlediği gazelleri döneminde ve sonrasında beğenilip takdir edilmiştir. Nedîm onun gazel söylemedeki başarısını şu beytiyle över:

Nef’î vâdî-i kasâ’idde sühan-perdâzdir

Olamaz ammâ gazelde Bâkî vü Yahyâ gibi (Macit, 1997: 72)

Yahyâ Bey’i öven şairler Nedîm ile sınırlı değildir. Nev’î-zâde Atâyî, Kaf-zâde Fâizî, Nâilî Kadîm, Nergisî ona övgü dolu şiirler yazan şairlerden birkaçıdır. (Kayaokay, 2017: 109-111)

Özellikle deyim bakımından çok zengin olan divanda atasözlerini hatırlatan bazı kullanımlarla birlikte vecize olarak değerlendirilebilecek ifadeler yer verilmiştir. Çalışmada bu tür atasözleri ve veciz ifadeler derlenmiş ve beyitleriyle birlikte verilmiştir. Örnek beyitlerin tespiti için Hasan KAVRUK’un hazırladığı Şeyhülislâm Yahyâ Divanı Tenkitli Metin adlı eserden faydalanılmıştır.

Çalışmada ilk olarak atasözlerine benzeyen, atasözlerini hatırlatan ifadelerine, akabinde veciz ifadelerine yer verilmiştir.

Atasözlerini Hatırlatan Sözleri

Ağaç ne kadar meyve verirse dalı o kadar yere eğilir.

İltifât eyler sana ey dil o şâh-ı nîk-baht

Meyl ider elbette hâke mîvedâr olsa dıraht (G-29/1)

(Ey gönül. O şanslı sevgili sana iltifat eder. Elbette, ağaç ne kadar meyveli olursa toprağa o kadar meyleder.)

Aşığa Bağdat sorulmaz.

‘Aşıka Bagdâd ırak olmaz vücûdun fülkini

Cûy-ı eşkûn kûy-ı yâre irgürür mânend-ı şatt (G-166/2)

(Aşığa Bağdat uzak değildir. Gözyaşı ırmağı kıyıya ulaştığı gibi seni de sevgilinin mahallesine kavuşturur.)

Ayağını yorganına göre uzat.

Yahyâ hazer it pâyı kilimünden uzatma

Mestâne misün sen de nedendür bu harâret (G-22/5)

(Yahyâ, sakın ayağını kiliminden dışarı uzatma. Sarhoşmuşsun gibi bu hararet neden?)

¹ Ufuk Kemal Ankaralı, Şeyhülislâm Yahyâ Divanı’nda Türkçe Deyimler ve Atasözleri, Girne Amerikan Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Girne, 2013; Hakan Yekbaş, Mahallileşme ve Şeyhülislam Yahya, Turkish Studies, 4/5, 2009; Rekin Ertem, Yahya Divanı, Akçağ Yayınları, 1995, Ankara.

Çivi çıkar izi kalır.

Şu şart ile tutarım tîr-i yâre sînemi Yahyâ

Çeküp hadengini alursa dilde demreni kala (G-351/5)

(Ey Yahyâ, Sevgilinin okuna sinemi şu şartla tutarım. Okunu çıkardığında gönülde ucu kalırsa!)

Gönlün yazı var kışı var.

Her zamân sûz-ı firâk olmaz visâl irdi açıl

Âlem-i aşkun da ey Yahyâ kışı var yazı var (G-102/5)

(Her zaman ayrılık ateşiyle yanmak olmaz. Vuslata ulaşıldı, açıl. Aşk âleminin de hem yazı hem kışı var.)

Sana taşla vurana sen aşla var.

Seng gelse yârdan âşık öper başına kor

Gûyiyâ ihsân ider hân-ı keremden nân atar (G-53/3)

(Âşık, sevgiliden taş gelse öper başına koyar. Tıpkı ihsan sahibi bir han gibi ekmek atar.)

Su bulanmadan durulmaz.

Dil-i meyyâl o servün hâk-i pâyında karâr itmiş

Bulandı bir zamân Yahyâ hele şimdi turulmuşdur (G-80/5)

(Âşık gönül sevgilinin ayağında karar kıldı. Yahyâ bir zaman bulanmıştı, şimdi (sevgilinin ayağında) durulmuştur.)

Veciz İfadeler

Şeyhülislâm Yahyâ divanında atasözlerini anımsatan beyitlerin dışında şairin yakaladığı kısa, öz, orijinal, hikmetli söyleyişler bulunmaktadır. Bu ifadelerden bazılarında şair, anlamı iki dizede yakalamışken bazılarında tek mısrada dile getirmiştir. İlk olarak veciz ifadenin bir beyit içerisinde verildiği örneklere yer verilecektir:

Reh-i maksad olursa sad-merhale

Anun cünbüşüyle bir adım gele (S-41)

(Amaca giden yol yüz durak olsa da coşkusuyla bir adım gidilmelidir.)

Tevekküldür fakîrün kıblegâhı

Kanâ`at hod hemân altun olukdur (K-21/2)

(Fakirin kıblesi tevekküldür. Kanaatin kendisi altın oluktur.)

Dil-i şeydâ egerçe zerre-i nâ-çîzdür ammâ

Derûnında olan sûzı söyindürmez yedi deryâ (G-5/3)

(Gönül küçük bir zerredir ama içindeki ateşi yedi deniz söndüremez.)

Şu kim mâ-sivâdan yuma çeşmini

Ber-â-berdür ana bahâr u hazân (K-17/2)

(Gözünü Allah'tan başkasına kapatan kişiye bahar ve hazan birdir.)

Geşt-i deşt ü kûhdur erbâb-ı `aşkun pîşesi
Bir revîşdür kim kalupdur Kays'dan Ferhâd'dan
(Aşk erbabının yolu kâh dağdan kâh çölden geçer. Bu, onlara Ferhat ve Mecnun'dan kalmış bir tavidir.)

Pervâne gibi yanmayıcak nâr-ı aşka ten
Ol şem`-i hüsne vasl olımazsın cihânda sen (G-264/1)
(Kelebek gibi aşk ateşine yanmayan güzellik mumuna ulaşamaz.)

`Adû gurûrı kosun rûzgârdur Yahyâ
Der-i sa`âdeti gâhî açarsa gâh kapar (G-90/5)

(Zaman saadet kapısını kâh açar kâh kapar.)
Veciz ifadenin tek mısrada yakalandığı beyitler:

Her katresi gûyâ ki bir âteş-pâre
Aşk âteşini gözyaşı itmez itfâ (G-1/2)
(Aşk ateşini gözyaşı söndürmez.)

Taglar bâr-ı gam-ı `aşka tahammül itmez
Ne kadar tâkat ola ey dil-i şeydâ sende (G-383/3)
(Aşk derdine dağlar dayanmaz.)

Söylen tabîbe yok yire `arz-ı ilâc ider
Bîmâr-ı derd-i `aşk kabûl eylemez `ilâc (G-36/2)
(Aşk derdinin hastası ilaç kabul etmez.)

Mâni olma gamze-i hûn-hâr görsün kârını
Aşıkun yolunda ölmek ölmemek yeksândur (G-53/3)
(Âşğın yolunda yaşamak da ölmek de birdir.)

`Aşık odur ki yâri işiginde cân vire
Mecnûn-ı gâfilün harekâtı yabânedür (G-87/2)
(Âşık yar eşiğinde ölene denir.)

Bir alay olsa güzeller hep teveccüh yâredür
Halk-ı âlem birbirine pâdişâhı gösterür (G-104/2)
(Bir alay güzel olsa da ilgi sevgiliedir.)

Dehânum hokkasındandur devâsı derdünün dirsın
Tabîbüm ben de bildüm haste-i hicrâna çâren yok
(Ayrılık hastasına çare (şifa) yoktur.)

Hırka vü tâc ile zâhid kerem it sıkleti ko
Ademe cübbe vü destâr kerâmet mi virür (G-107/5)
(Cübbe ve sarık adama keramet vermez.)

`Aşkun nice düşvâr idügin her kişi bilmez
Bir ben bilürin çekdigimi bir de bir Allâh (G-306/2)
(Çektiğimi bir ben bilirim bir de Allah.)
Bu dil-i pür-derdile hem-hâl olur `âşık kanı
Hâl gâyet müşkil oldu derd çok hem-derd yok
(Dert çok dert ortağı yok.)
Cihân-ı bî-sebât içre gam u şâdî ber-â-berdür
Eger şâd olmadunsa gam degül Yahyâ hazîn olma (G-313/5)
(Dünyada gam ve mutluluk birliktedir.)
Gülşen-i âlem-i aşkun benüm ol bülbülü kim
Alemün bir bilürim kışını da yazını da (G-365/4)
(Dünyanın yazını da kışını da bir bilirim.)
Teni şerha şerha kılsa kılıcı bilürdi adum
Ki dil ile şerhe gelmez nice gussa var dilde (G-339/2)
(Dilde, dile gelmez nice keder vardır.)
Yaklaşdı diyü hattını geçme o güzelden
Kim gördi ki evvel öle bir kimse ecelden (G-279/1)
(Eceli gelmeden ölen kimse yoktur.)
İşret mi olur olmayacak baht müsâ'id
Her câm alan destine hem-hâl-i Cem olmaz (G-139/4)
(Eline kadehi her alan Cem olamaz.)
Dil sâfdur kederden ammâ güler yüz ister
Hûb olmayana neyler âyîne-i mücellâ (G-3/4)
(Güzel olmayana ayna ne yapsın.)
Mihrüne mahv-ı vücûd itmekle irişmez zevâl
Dilde bâkîdür mahabbet gerçi fânîdür gönül (G-223/2)
(Gönül fani olsa da içindeki muhabbet bakidir.)
Her yiri hûb olan güzelün nâzı çoğ olur
Esbâb-ı hüsn sâhibini kâm-rân ider (G-61/2)
(Güzelin nazı çok olur.)
Safâ-yı rûz-ı ruhun mahv ider hat-ı şeb-reng
Karanu gice ulaşur nehârün ardınca (G-370/4)
(Gündüzün ardına kara gece ulaşır.)
Düşer mi sana ey dil dâ'im ümmîd-i vefâ itmek
Güzeller şânîdur gâhî vefâ gâhî cefâ itmek

(Kah vefa kah cefa etmek güzellerin şanındandır.)
Nasîbüm künc-i mihnetde gam-ı gamzeyle hûn-ı dil
Kanâ'at ehline Yahyâ yeter bir gûşe bir tûşe (G-344/5)
(Kanaat ehline bir lokma ve bir hırka yeter.)
Mescidde riyâ-pîşeler itsün ko riyâyı
Mey-hâneye gel kim ne riyâ var ne mürâyı (G-432/1)
(Meyhanede ne riya var ne riyakâr.)
Cihânda âşık-ı mehcûra sanma râhat olur
Neler çeker bu gönül söylesem şikâyet olur (G-60/1)
(Neler çeker bu gönül söylesem şikâyet olur.)
Seni bu sûrete koyan gülün aşkıdur ey bülbül
Neye düşse anı yakup kül itmek şân-ı âteşdür (G-55/3)
(Neye düşse yakıp kül etmek ateşin şanındandır.)
Giriftâr-ı dâmun necât istemez
Ölümlük olan dil hayât istemez (G-146/1)
(Ölümlü gönül yaşam istemez.)
Andelîbi yılda bir nev-rûz dur dil-şâd iden
Nev-cevânumla geçen her gün bana nev-rûz dur (G-110/3)
(Sevgiliyle geçen her gün nevrüzdür.)
Ders-i aşkun müşkilin Yahyâ nice hall eylesün
Söyleyenler kendisin bilmez bilenler söylemez (G-135/5)
(Söyleyenler kendisin bilmez bilenler söylemez.)
Dirlerdî inanma suya vü yara tayanma
Yahyâ niçün ol `arızî gül-nâra tayandı (G-448/5)
(Suyu inanma, yâra dayanma.)
Ruh-ı yâri esîr-i zülf olan dil-besteler gözler
Gice bî-hâb olup bîmâr olan dâ'im seher gözler (G-121/1)
(Uykusuz hastalar daima sabahı gözler.)

Sonuç

16. yüzyılın ikinci yarısı ve 17. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Şeyhülislâm Yahyâ hem yaşadığı dönemde hem de sonrasında takdir edilmiş şairlerdendir. İyi bir eğitim almış, müderrislik ile göreve başlamış, kadılık yapmış, Osmanlı devletinin en üst düzey din adamlığı olan şeyhülislamlık makamında bulunmuş bir şairdir. Yetenekli bir şair olan Şeyhülislâm Yahyâ bilgi ve birikimini de şiirlerine ustaca yansıtmayı başarmıştır. Divanında deyimleri sıklıkla kullanan şair, bazı beyitlerinde de atasözlerini hatırlatan kullanımlara yer vermiştir. Bunların yanında şairin kendisinin yakaladığı, bazen bir beyitte bazen de bir mısradaki yakaladığı kısa, öz ve etkili anlatımlar bulunmaktadır. Söyleyenler kendisin bilmez bilenler söylemez, Neler çeker

bu gönül söylesem şikâyet olur gibi mısralar şairin bu tür veciz ifadelerine örnek olabilecek mısralarındandır.

Şeyhülislâm Yahyâ şiirlerinde sade, açık bir Türkçe kullanmaya dikkat etmiştir. Bu bakımdan Necâtî ile başlayan mahallîleşme akımının temsilcilerinden birisi ve Nedîm'in habercisi olarak kabul edilir. Zira şairin divanı, kullandığı deyimler ve halk söyleyişleri bu görüşün ispatı niteliğindedir. Çalışmada, bu tür kullanımların yanında, şairin yakaladığı veciz ifadeler olduğu görülmüş, bu ifadelere örnekleri ile birlikte yer verilmiştir.

Bu ifadelerin bazıları aşka, güzellere dair olsa da geneli hayata dair, öğüt veren, ders çıkarılabilecek nitelikte sözlere sahiptir. Bu tarz ifadeler 17. yüzyılda hikmetli söz söyleme ustası olarak karşımıza çıkan Nâbî'yi de çağrıştırmaktadır. Bu tarz kullanımlarda başarıyı yakalamış olan, Şeyhülislâm Yahyâ'nın aynı zamanda Nâbî'nin açtığı hikemî üslubun da habercisi olma ihtimalini akla getirmektedir.

Kaynakça

- Çavuşoğlu, M. (1986). Divan Şiiri, Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı, c. LII/415,416,417, s. 1-17.
- Dilçin, C. (1986). Divan Şiirinde Gazel, Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı, c. LII/415,416,417, s. 78-248.
- Kavruk, H. (1991). Şeyhülislâm Yahyâ Divanı Tenkitli Metin, Ankara: MEB.
- Kayaokay, İ. (2017). Şeyhülislâm Yahyâ İçin Yazılan Kasideler. Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD), 1/2, s. 108-159, Ankara.
- Macit, M. (1997). Nedîm Divanı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mengi, M. (2005). Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şentürk, Ahmet Atillâ- Kartal Ahmet. (2009). Eski Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Turan, S. (2007). Aşkın Terennümü: Eski Türk Edebiyatında Gazel. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 5/10, s. 155-196.